

GYÖRGY PÉTER

A SOHA NEM VOLT VÁROS

(EGY ZSIDÓNEGYED NEM DISNEYLAND)

TAzt, hogy mi a zsidónegyed, azok közé a megválaszolhatatlan normatív kérdések közé sorolnám, amelyekre a kritikai társadalomtudomány nem véletlen kerüli el a választ. Ezt, a történeti távlatból csak óvatos fenntartásokkal kezelhető fogalmat mifelénk az elmúlt néhány évben, ha nem is tiszteletben tartandó, de feltétlen tiszteletre méltó meggyőződések nyomán vezették be azok, akik vagy meg vannak vagy meg voltak győződve a zsidóság historikumon áttörő esszencializmusának kulturális térre való lefordíthatóságáról, pontosabban fordítandóságáról.¹

¶ Miközben mindazok, akik a *társadalomtudományi konstruktivizmus követői, tehát a fogalmak kronotopozsoktól függő használói*, a várostörténészekről is sokat tanultak arról, hogy a fogalomtörténet jelentésváltozásokat követő, teremtő szemlélete tette láthatóvá a városi térben, hogy milyen drámai különbségek vannak például a 17–18., illetve a 19. század, valamint Európa különböző régiói között a zsidókról alkotott elvárások és tapasztalatok terén.² A társadalmi osztályokhoz, régiókhoz, kerületekhez tartozás épp annyira befolyásolta az identitás reprezentációit, mint az örök zsidó képe,³ a zsidóság állandóságának mítosza, illetve a vallásos előírások betartásának nyomai egy térben.⁴

¶ Mit is jelentett a kölcsönös elismerések és kizárások, emancipáció és disszimiláció dinamikus viszonyrendszere, amelynek következményei, mindaz, amit sikeres asszimilációnak hívunk, minden, utóbb bekövetkezett csőd és rettenetes fordulat, nem vonható vissza, nem tüntethető el a saját idejéből, hosszú évtizedek múltán sem. Mint azt Gerő András a *Zsidó Budapest* című könyvről írott kritikájában kifejtette, lehetetlen visszamenőleg, szembemenve a múlttal, meg nem történtté tenni azt, ami a társadalmi mikroszerződésekkel és az állam által adott jogokból összeállt, s amit aztán 1938 és 1945

drámai különbségek vannak például a 17–18., illetve a 19. század, valamint Európa különböző régiói között a zsidókról alkotott elvárások és tapasztalatok terén

között a magyar politikai elit, Horthy Miklós beleegyezésével radikálisan felszámolt, egyszerűen elpusztított. Ha a történelem által lezárt fejezet is mindaz, ami 1938-ig történt, azt utólag meg nem törtéنتé tenni: logikai lehetetlenség.⁵

¶ Minden, ami megtörtént, minden egymásra rakódott réteg akkor is befolyásol minket, ha mi magunk nem szeretnénk azt, ha mások, másnak és másként lássanak minket: az adandó alkalommal nem zsidónak, hanem csupán egyetlen embernek, aki bizonyos kontextusban akár még zsidónak is tekinthető, de annak önmagában nem sok jelentése, illetve jelentősége van. Ugyanúgy, ahogyan nem tekintünk minden katolikusra, reformátusra, evangélikusra sem akként, mint aki vallásos meggyőződésének foglya, reprezentánsa, ellenben az az életéért felelős társadalmi lény.

¶ Viszont az is áll, hogy a zsidónegyed kortárs fogalomkénti használata, azaz új jelentéstörténete nem egyszerűen értékmentes leírásokhoz, hanem alapvetően a valóságban *jóvátehetetlen* holokausz emlékezetpolitikai, virtuális, morális „jóvátételéhez” kötődik. Ahhoz a – tiszteletre méltó – szimbolikus igazságszolgáltatáshoz, amelyet *nem pusztán az úgymond zsidók belügyeként* tekintett, ellenben a társadalom egészét érintő morális meggyőződés mozgat, melynek megfelelően a több százezer legyilkolt magyar állampolgár, patrióták, zsidók, izraeliták, neológok, ortodoxok, asszimilánsok, olykor katolikusok, evangélikusok vagy szociáldemokraták, horribile dictu kommunisták hiányába egyszerűen belenyugodni, azok hajdani létének láthatatlanná válását elfogadni nem pusztán morális, hanem a társadalmi kohéziót befolyásoló, alakító probléma. Azaz a zsidók által is lakott, pontosabban életük végére, sajátuk hitt sorsuk ellenére zsidóvá tett lakosok építészeti környezetének szimbolikus rekonstrukciója nem a nemzetből a semmibe kitétek, hanem az egész mai magyar társadalom ügye – kellene hogy legyen.

a zsidók által is lakott, pontosabban életük végére, sajátuk hitt sorsuk ellenére zsidóvá tett lakosok építészeti környezetének szimbolikus rekonstrukciója nem a nemzetből a semmibe kitétek, hanem az egész mai magyar társadalom ügye – kellene hogy legyen

¶ A kérdés „mindössze” az, hogy mit tehetünk, s mit teszünk helyesen, ha láthatóvá akarjuk tenni azokat a nyomokat, amelyeket a holokausz után a kulturális és politikai identitásokat a nyilvános térből száműző államszocializmus valóban évtizedekre láthatatlanná tett, a holt és az élő zsidókét egyaránt.

¶ Számos urbanisztikai lehetőséget felhasználó emlékezetpolitikai eszköz áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy a szimbolikus igazságtétel morális parancsának eleget tegyünk, így például a Günther Demnig létrehozta Stolperstein, a városokkal léptékazonos, magukból térképet teremtő botlatókövek vagy a Dohány utcai zsinagóga oldalában, annak kertjében lévő tömegsír historikus és szimbolikus, minimalista rekonstrukciója, Toronyi Zsuzsanna és munkatársai közös erőfeszítésének eredménye.

¶ A kérdés az, hogy évtizedek múltán miként válik láthatóvá a holokausz szakadéka, miként tűnik elő a szakadék túloldalán az azt megelőző korszak képe, milyen eszközöket használnak azok, akik a rekonstrukcióban részt vesznek, miként döntenek a különböző emlékezetpolitikai eszközök jelentéséről.

¶ Úgy tűnik, hogy az Óvás! Egyesület döntően a kulturális örökség érinthetlenségére figyelő programja részben elérte a célját: a zsidónegyed jelentése ugyan – s ez így van jól – nem lett sem egyértelműbb, sem magától értetődőbb, de valóban számos fontos épület megmentésének programja a közfigyelem, azaz a városi tudás fontos része lett. Még akkor is, ha a telekspekuláció (fejlesztés?) és állapotörzés vitájában nincs könnyű, s főként nincs objektív igazság. Ugyanakkor történt valami, ami talán egyes épületek elvesztésénél is nagyobb probléma, ugyanis a fogalomtól függetlenül, jelentsen bármit, a zsidónegyed divatba jött, s ennek számos nem sejtett, illetve szükségszerűnek tűnő következménye van. A látogatók döntő többsége a gazdag Nyugat különböző társadalmából csoportosan érkező turista, aki – teljes joggal – a holokausz emlékeit és a túlélők, a kortárs zsidóság életét kívánja látni, épp úgy, mintha egy skanzenben járna. Budapest mindössze „felzárkózott” Prága és Krakkó mögé, ahol a zsidónegyedeknek döntő szerepük van az olyasfajta pénztermelő fogalmak,

*a zsidónegyed
jelentése ugyan
– s ez így van jól –
nem lett sem
egyértelműbb, sem
magától értetődőbb,
de valóban számos
fontos épület
megmentésének
programja
a közfigyelem,
azaz a városi tudás
fontos része lett*

*Budapest mindössze „felzárkózott” Prága és Krakkó mögé,
ahol a zsidónegyedeknek döntő szerepük van az olyasfajta
pénztermelő fogalmak, mint a városmarketing, városmárka
hasznos tartalommal való feltöltésében.*

Budapesten
a sajátosan
ugyanazt a teret
használó buli-
és zsidónegyed
tűnik döntőnek
a városi turizmus
szempontjából

mint a városmarketing, városmárka hasznos tartalommal való feltöltésében. A turizmuselit migrációjának kulturális sokkja rövid távon hasznot, közép- és hosszú távon rémületet okoz, Velence, Firenze súlyos ökológiai problémák előtt áll, és ezek megoldása lehetetlennek tűnik. Budapesten a sajátosan ugyanazt a teret használó buli- és zsidónegyed tűnik döntőnek a városi turizmus szempontjából, s ez még a legkevesebb: végtére is a berúgni és olcsó prostituáltakat használni ideérkezőknek sem árt meg, ha koros embertársaikat látják, amint elszorult szívvel állnak egy zsinagóga kertjében lévő temető mellett, és a halottakra gondolnak, míg ők kint a pénzen megszereshető javak listájára.

¶ A probléma „mindössze” az, hogy a zsidónegyed részben a nosztalgiaipar, részben a pénzt hozó horror része lett. Az utóbbira rémületes példa a Zsidó Múzeum tőzsomszédságában lévő, magánvállalkozásban működtetett *Shoah Cellar*,⁶ ami valóban egyszerűen gyalázat. Amely persze nem egyedüli és kivételes példája a zsidónegyedbeli turizmus több mint kellemetlen következményeinek. Hiszen a kiváló, nemzetközi mércével is nagyszerű Zsidó Múzeumhoz vezető lépcsőház felé menet a látogatók mókás giccseket, „hungarikum” és „judaika” szemetet áruló bódék között haladhatnak át, ahol amúgy boldogan vásárolnak is. Azaz ma már attól a kommerciális fordulattól kell óvni a zsidónegyedet, amelynek eredménye, hogy végképp láthatatlanná lettek a hajdani élet nyomai, a történeti lét eseményei. Ha lehet, még inkább zavarba ejtő a Kazinczy utcában álló ortodox zsinagóga „commercial stripje” mögötti valóság: a holokauszt óta reménytelenül megfogyatkozott ortodox lakosság nem képes fenntartani hajdani kultúrájának emlékeit, még akkor sem, ha a levéltár kiváló igazgatója, Lózszy Tamás mindent elkövet azért. Ami ott tönkremegy, az amúgy egyben a magyar kultúra immanens része. Olykor

Olykor elnézem a boldog vásárlókat, amint a zsidó múlt és identitás tárgyi vackaival fényképezik egymást s magukat, s mögöttük ott sötétlik némán a pusztulás borgesi gyűjteménye.

elnézem a boldog vásárlókat, amint a zsidó múlt és identitás tárgyi vackaival fényképezik egymást s magukat, s mögöttük ott sötétlik némán a pusztulás borgesi gyűjteménye.

¶ Ennek a különös, kommerciális fordulatnak, a valóban most létrehozott múltnak az eredménye a Csányi utcában lévő Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár, amely a „velünk élő hagyományok” bemutatására vállalkozik egy, az önkormányzat valóban példás segítségével rendbehozott műemléki épületben. Ősztől a földszinten kulturális programok, az első emeleten pedig állandó kiállítások várják a látogatókat. Ezek az egykori lakásokban létrehozott „otthonok” valójában az angolul „period roomnak”, németül „Epochenraumnak” hívott,⁷ eredeti, pontosan azonosított tárgyegyütteseket múzeumba átmenítő, ott összeállító látványosságok illúzióját keltik, de semmi közük ahhoz. Az utcára néző lakásban egy neológ zsidó polgárcsalád otthonát rekonstruálták, azaz képzeltek el s vásárolták be a rendezők által oda illőnek vélt tárgyakat. Ez az eljárás elég kínos, s nem sok múzeumfilozófiai elvnek tesz eleget. Az elképzelt zsidóknak, a láthatatlan egykori lakóknak tehát egy ideáltípust kell megjeleníteniük, azaz a tárgyaknak fel kellene idézniük a hajdaniakat: ami egyszerűen abszurdum. Ezek a tárgyak a zsidó séták és hasonló csoportos események résztvevői számára „idéznék fel” a zsidó létet, de ilyen történetileg nem létezett. Nem meglepő módon az étkezés rítusa áll a központban, mert mi más állhatna. Tárgyaik – az egy judaikákat őrző vitrintől eltekintve – ágytól az asztalig, cipőtől a tányérig az erzsébetvárosi polgárságot reprezentálják, ami persze általános alany, és nem történeti valóság. Sem a néprajzi múzeumhoz, sem a skanzenhez nincs ennek köze, egyszerűen azért, mert a neológ zsidók – mint az is látható – döntő mértékben, sok szempontból majd ugyanúgy éltek, mint nem zsidó szomszédaik, azaz a kizárólagos másság dokumentálása és utólagos rekonstrukciója egyszerűen működésképtelen. A szentendrei skanzen tájegyütteseinek házai együtt élő csoportokat mutatnak be, és a zsidók nem magukban éltek az Erzsébetvárosban sem, hanem számos nem – vagy eltérő módon – zsidóval közösen, s ha volt valami felemelő a századvég Magyarországon, akkor az a feszültségekkel,

az elképzelt zsidóknak, a láthatatlan egykori lakóknak tehát egy ideáltípust kell megjeleníteniük, azaz a tárgyaknak fel kellene idézniük a hajdaniakat: ami egyszerűen abszurdum

a neológ zsidók – mint az is látható – döntő mértékben, sok szempontból majd ugyanúgy éltek, mint nem zsidó szomszédaik

Erzsébetvárosi Történeti Tár
Az intézmény jövőlából

különös elképzelés a „rabbi szobája”, amely egy ortodox és neológ rabbi terét idézné fel, egyformán reménytelenül

ellentmondásokkal teli közös élmény volt, Budapest metropolisszá válása. Különös elképzelés a „rabbi szobája”, amely egy ortodox és neológ rabbi terét idézné fel, egyformán reménytelenül. A hátsó fronton egy zsidó munkáscsalád lakott, ami nem meglepő, s nincs is abban semmi figyelemreméltó.

¶ Ugyanakkor a történeti tár még nincsen kész, „mindössze” a történeti valóság nyomait kell felidéznie. Ugyan kik voltak például az ortodox és neológ rabbik, akik az Erzsébetvárosban laktak? S melyik zsinagógában teljesítettek szolgálatot? *Nevek, évszámok, hiteles történetek nélkül ez a végtelenül reménytelen és fontos intézmény magába zárul, illetve csak a kellően fiatal és naiv látogatókat teheti boldoggá.* Nagyon remélem, hogy még nem késő, s a látványosságból fontos közintézmény jöhet létre.

¶ Disneyland, azaz a valóság nélküli történetek tárgykultúrája és mitológiája szimuláció, vagy másképp a hiperrealitás nagy metaforája. Nem tűnik bölcsnek, ha a zsidónegyedről az juthat eszünkbe. A nem költői és nem illúziószerű valóság hiányzik mind a történeti tárból, mind a zsidó negyed új szelleméből.

A nem költői és nem illúziószerű valóság hiányzik mind a történeti tárból, mind a zsidó negyed új szelleméből

¶ Holott mindössze csak a lábunk elé kellene néznünk, hogy miért botlunk meg egy rézlapban, egy névben, egy réges-rég halott ember nevét idéző latin betűkben. Vagy csak át kellene menni az utca túloldalára: a Csányi utca 2. alatt működött például a Vanczák lakatosüzem, ahol a világ igazainak egyike, Vanczák Béla és felesége, Enczig Margit csaknem száz üldözöttet mentett meg. (Emléktábla az udvarban, ők maguk a Kispesti új temető urnafülkéiben, melyek 2004 óta védettek.)

¶ Így élünk Pannóniában, az Erzsébetvárosban.

Jegyzetek

- [1] Komoróczy Géza, az éppoly fontos, mint sokszor, sokak által vitatott *Zsidó Budapest* szellemi atyja s egyik szerzője (Városháza/MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995) egy, a *Szombatban* közölt cikkében: *Zsidónegyedek: egy kifejezés megtisztítása*, pontosan végigköveti a (nevezzük így) zsidó lakosság városon belüli mozgását,

tanulmánya világosan érzékelteti a fogalom kontextualitását és bonyolultságát (Szombat, 2009. szept.). A Komoróczy Géza tanulmányával nyitó szám e fogalom kérdéseit járja körül (tbk. Gyáni Gábor: *A zsidó vagy a zsidós Budapest*, illetve Perczel Anna: *Budapest hagyományos zsidónegyede építészeti-művészettörténeti szemmel*). Az Óvás! Egyesület kiváló építésze, aki valóban példátlan munkát végzett a zsidó(s)negyedek újradefiniálásának, építészettörténeti emlékeinek megmentésében, legutóbb épp a *MúzeumCafé 57.* (judaika) számában megjelent interjúban már óvatosabban fogalmazott. „Kutatásaink során mi ugyanakkor a Rákóczi út, Károly körút, Andrássy út és a Nagykörút határolta részt tekintettük zsidónegyednek. De még erre a területre sem mondhatnánk, hogy ez volt a zsidónegyed. Mert amit annak lehetne nevezni – bár nem így határozták meg –, az talán az egykori, mára jogilag kettébontott Terézváros” (*MúzeumCafé 57.*, Karácsony Ágnes interjúja, 227.).

- [2] Steven E. Aschheim: *Brothers and Strangers. The East European Jew in German and German Jewish Consciousness, 1800–1923*. The University of Wisconsin Press, 1982.
- [3] Vö. Arany János: *Az örök zsidó* című 1860-as verse jó példa arra, hogy mit is jelent a kronotoposz jelentésteremtő ereje. Ez a vers épp annyira az önkényuralom sújtotta Magyarország sorsának képe, mint az örök menekülésre kényszerített zsidót ábrázoló elbeszélés egy variációja.
- [4] *Jewish and Non-Jewish Spaces in the Urban Context*. Edited by Alina Gromova, Felix Heinert, Sebastian Voigt, Neofelis Verlag, Berlin 2015.
- [5] Gerő András: *Új zsidó múlt*, in: *Holmi*, 1995. szept., 1300–1308.
- [6] Toronyi Zsuzsanna: *Szélhámoskodni a holokauszt emlékével*, in: *HVG.hu*, 2017. nov. 27. hvg.hu/kultura/20171127_szelhamoskodni_holokauszt_emlekevel_shoah_cellar_toronyi_zsuzsanna.
- [7] Vö. tbk. Alexis Joachimides: *The Museum's Discourse on Art: The Formation of Curatorial Art History in Turn of Century of Berlin*, in: Susan A Crane edited: *Museums and Memory*, Stanford University Press, Palo Alto, California 2000, 200–219., Ill. Can Bilse: *Antiquity on Display, Regimes of the Authentic in Berlin's Pergamon Museum*. Oxford University Press, Oxford 2012. Jan Carstentzen, Uwe Meiners, Ruth E. Mohrmann (Hg): *Living History in Museum, Möglichkeiten und Grenzen einer populären Vermittlungsform*. Waxmann Verlag, 2008.

Anna | *Változatok székelly asszonysorsra* időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Pulszky Termében, 2017. november–2018. május
Fotó: Magyar Nemzeti Múzeum